

РОЛЬ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІННОВАЦІЙНОМУ РОЗВИТКОВІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Актуальність та постановка проблеми. Орієнтацію сучасного суспільства на інноваційний розвиток дослідники тлумачать у контексті загальних світових трансформаційних процесів. Феномени глобалізації, інформатизації, становлення галузі знань усе активніше залучаються для визначення становища освітньої системи, виявлення її специфіки, шляхів подальшого розвитку і впливу на нього суспільства.

Інноваційний шлях розвитку світової спільноти передбачає побудову економіки нового типу, заснованої на створенні, розповсюдженні та використанні науково-технічних знань у всіх галузях і секторах з метою зниження виробничих витрат, підвищення продуктивності праці і зростання конкурентоспроможності національного виробництва [1, с.112]. На думку вчених, в основі інноваційного розвитку лежить діяльність, спрямована на створення й упровадження нових ідей, наукових знань, технологій, видів продукції в різних галузях виробництва і сферах управління суспільством. Її результати забезпечують економічне зростання, конкурентоспроможність національного продукту, покращання добробуту

суспільства в цілому і кожного його члена окремо. У цьому контексті науково-дослідницька діяльність вищих навчальних закладів є важливим складником національної системи інноваційного розвитку, що обумовлює необхідність суттєвої трансформації її традиційних функцій у сфері навчання і професійної підготовки, а також щодо організації наукових досліджень [2, с.30].

Вивченню окремих питань науково-дослідницької діяльності вищих навчальних закладів присвячені праці Л. Гохберга, Л. Даниленка, І. Дежиної, М. Кременя, І. Кузнецової, С. Ніколаєнка, М. Розанової та інших авторів. Вони підкреслюють, що вища школа забезпечує якість підготовки фахівців для всіх сфер суспільного виробництва, але не менш важлива її роль у підготовці науково-дослідницьких кадрів і проведенні самостійних наукових досліджень. Саме науково-дослідницька діяльність дозволяє підтримувати знання, практичний досвід і потенціал професорсько-викладацького складу на належному рівні і визначає якість підготовки фахівців вищої кваліфікації (аспірантів, докторантів).

Учені підкреслюють, що участь у науково-дослідній роботі необхідна умова якісного викладання. Якщо викладач не проводить самостійно науково-дослідної роботи, у певний момент він ризикує зіткнутися з проблемою невідповідності своїх знань і компетентності сучасним вимогам. Науково-дослідницька діяльність вищого навчального закладу, по суті, є індикатором його розвитку, показником інноваційності та конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, які у XXI столітті доводиться урахувувати всім навчальним закладам [2, с.36]. Незважаючи на всі ці важливі моменти, проблема організації та підвищення ефективності науково-дослідницької діяльності вищих навчальних закладів наразі здебільшого вирішується емпіричним шляхом, без наявності науково обґрунтованої бази для прийняття ефективних рішень.

Мета статті схарактеризувати роль і основні напрями організації науково-дослідницької діяльності викладачів вищих навчальних закладів на шляху їх інноваційного розвитку.

Огляд досліджень з питань науково-дослідницької діяльності у вищій школі свідчить, що найбільш інтенсивно вони проводяться в декількох напрямках. Перший обґрунтовує важливість науково-дослідної роботи у ВНЗ для суспільства та розвитку науки в цілому (В. Абдєєв, В. Атоян, В. Зінченко, Б. Липський, А. Пінський, В. Розумний та ін.). Автори підкреслюють, що орієнтація цієї діяльності на соціальні запити суспільства сприяє розвитку в студентів уже в стінах навчального закладу інтересу до науки і тим самим позитивно впливає на якість підготовки молодих наукових кадрів.

У рамках другого напрямку аналізується вплив науково-дослідної роботи вищого навчального закладу на його статус, популярність, ставлення в суспільстві до вищої освіти в цілому (М. Богуславський, Г. Бордовський, В. Кінельов, А. Кропачов, А. Кукушкіна та ін.).

Третій напрям присвячено проблемі управління вишівською наукою, у тому числі колективними розробками. Особлива увага приділяється розробці наукової політики у ВНЗ та управління інноваційними процесами в науковій творчості (М. Казаков, В. Кан-Калик, М. Нікандров); специфіці наукової діяльності в умовах вищої школи (Ю. Васильєв, Є. Водоп'янова, Г. Засобіна, В. Мамаєв, А. Терехов та ін.). Обґрунтовується плідність колективного наукового пошуку в окремих структурних підрозділах ВНЗ і на основі об'єднання сил викладачів і практиків-виробничників (З. Васильєва, В. Іванов, О. Кукушкіна, М. Ладижець, Ю. Сімагін та ін.).

Примітно, що в усіх розробках учених підкреслюється, що гуманітарним пріоритетом XXI століття стає інтеграція освіти і науки, в основі якого лежать об'єктивні соціально-економічні закономірності, пов'язані з:

- домінуванням у сучасному суспільстві законів ринкової економіки, що змінює характер продуктивних сил і виробничих відносин, соціальний статус суб'єктів виробництва;
- зростанням наукомістких виробництв, для ефективної організації яких вимагається переважно персонал з вищою професійною освітою;
- неухильним збільшенням обсягу наукової і технічної інформації та прогнозованими темпами її оновлення;

– швидкою зміною технологій та інтегративним характером наукових досліджень, що проводяться на стику різних наук і синтезі предметних галузей знань;

– активним упровадженням і використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій як засобів інтелектуальної діяльності, автоматизації фізичної та розумової праці.

Поряд із цим, в організації науково-дослідної роботи у вищій школі, оцінці її якості та результативності відзначається розрив між освітніми і науковими цілями, вузька спрямованість наукових досліджень, домінування наукових розробок прикладного характеру з низькою практичною віддачею, відсутність повного завершеного циклу наукових розробок до створення кінцевої готової продукції, слабка підтримка наукових кадрів [1; 2; 3].

Для подолання цього розриву рекомендується використовувати діагностичний підхід до змісту і результатів науково-дослідної роботи у ВНЗ; усебічне інформаційне забезпечення і пропаганда її результатів в педагогічному середовищі; визначення напрямів НДР з урахуванням зовнішніх запитів, внутрішніх потреб і реальних можливостей викладацького складу ВНЗ; комерціалізацію дослідницьких пошуків; диференціацію та персоналізацію всіх управлінських дій на системній основі. При цьому слід виходити з того, що сутність науково-дослідницької діяльності являє собою індивідуальну і колективну взаємодію вчених щодо збагачення та розвитку культури за допомогою точного, об'єктивного і системного знання про світ, людину та її різноманітну діяльність, що постійно збагачується за своїм змістом.

Відомо, що в сучасних умовах будь-яка діяльність потребує наукові знання в трьох аспектах: для підвищення своєї власної ефективності, розвитку і саморозвитку, а також поновлення супутніх виробничих відносин. У процесі реалізації цих завдань удосконалюються самі наукові знання. На сьогодні вони виступають як змістовне психологічне та соціально-етичне забезпечення соціального прогресу й водночас як фактор індивідуального самовдосконалення і розвитку його суб'єктів.

Взаємодія ВНЗ з науковою та виробничою сферами в рамках інноваційного розвитку передбачає відтворення і породження нових знань, що мають потенційний ринковий попит, шляхом проведення фундаментальних і пошукових прогностичних, прикладних досліджень та технологічних розробок, упровадження наукових результатів у виробництво, створення конкурентоспроможної інноваційної продукції. Не менш важливим є створення інфраструктури інноваційного розвитку ВНЗ та його науково-дослідницької діяльності як системи; підготовки фахівців для організації й управління у сфері організації науково-дослідницької діяльності та забезпечення її інноваційної спрямованості.

Світовий досвід свідчить, що передумови для формування інноваційної моделі розвитку ВНЗ вимагають значного реформування організації науково-дослідницької діяльності викладачів. У рамках активного сценарію інноваційного розвитку, запропонованого Світовим Банком, передбачається випереджаючий розвиток ВНЗ як середовища «генерації знань», забезпечення конкурентоспроможності його досліджень і розробок на обмеженій кількості пріоритетних напрямів, створення ефективної інноваційної інфраструктури та стимулювання широкої технологічної модернізації освітньої сфери. Конкретними кроками в цьому напрямі є:

– створення та підтримка базових кафедр ВНЗ, що відповідають напряму його освітньої діяльності;

– конкурсний розподіл коштів на фінансування та матеріально-технічне забезпечення науково-дослідницької діяльності;

– створення системи грантів та тендерів для залучення молодих учених і викладачів до проведення наукових досліджень;

– створення спеціальної програми підтримки і мотивації дослідницьких колективів та окремих викладачів у виконанні наукових досліджень.

Слід зазначити, що в Україні розуміння вищої освіти як чинника інноваційного розвитку не має конкретного втілення. Існують різні підходи до тлумачення інноваційності: вищу освіту розглядають або як одне із джерел інноваційного розвитку, або як його складовий елемент. Інакше кажучи, ВНЗ сприймають залежно від їхнього впливу на інноваційні процеси, і тому порушуються питання якості підготовки фахівців, змісту освіти, його доступності,

зв'язку освіти і науки тощо, або їх розглядають як такі, що самі потребують розвитку. У другому випадку розвиток вищої освіти висвітлюють у контексті інноваційної політики держави [3; 4].

Очевидно, що кожен з підходів пов'язаний зі своїм колом питань і в кожного з них своя тимчасова перспектива. Так, у рамках першого підходу центральне місце посідає орієнтація на майбутнє: інноваційність розуміють як постійне стратегічне планування, яке враховує в тому числі сферу вищої освіти. У рамках другого підходу інноваційність тлумачать як таку, що вимагає постійної орієнтації на сьогодення, на нагальні проблеми, які потребують актуального вирішення. Незважаючи на ці відмінності, два зазначених підходи можуть розглядатися не як взаємовиключні, а як різні комплекси питань, пов'язаних з двома різними галузями інтересів, без урахування яких ВНЗ не можуть бути справді сучасними й ефективними. Безсумнівно одне, що успіх ВНЗ в умовах ринкової економіки, гострої конкуренції за абітурієнтів, в ефективній реалізації намічених цілей і завдань розвитку залежить від рівня розвитку науково-дослідницької діяльності, її продуктивності. У сучасних умовах це не просто науково-дослідницька діяльність, а її поєднання з інноваційною діяльністю, що включає фундаментальні дослідження, прикладні дослідження і розробки, маркетингові дослідження й інноваційне навчання студентів.

У доповіді Світового Банку «Формування суспільства, заснованого на знаннях. Нові завдання вищої школи» (2001 р.) зазначено, що ВНЗ повинні бути здатні швидко реагувати на мінливі сигнали з ринку праці й оперативно пристосовуватися до технологічних змін, а це може спричинити необхідність більш гнучкої системи приймання на роботу, розстановки викладацьких кадрів і оцінки якості їхньої роботи. У зв'язку із цим наукове інформування та науковий аналіз освітньої діяльності стає провідною рисою всієї освітньої системи [1, с.113].

Якщо дослідницька діяльність викладача ВНЗ здійснюється у сфері науки, що визначає його професію, то вона стає головним складником його основної діяльності. Оскільки викладання включає наукове пояснення практичного втілення професії в життєдіяльності суспільства, що реформується, то основним чинником його ефективності є взаємопроникнення дослідницької та педагогічної діяльності з урахуванням соціальних змін у сфері професії, обраної студентами. Водночас установлено, що науково-дослідницька діяльність викладачів у більшості випадків відірвана від викладацької і загальної спрямованості діяльності колективу кафедри. Значна частина досліджень орієнтована на реконструкцію наявних виробничих, технологічних та педагогічних систем, на їх удосконалення та підвищення ефективності.

Аналіз стану наукової роботи в багатьох українських ВНЗ та ВНЗ пострадянського простору засвідчує, що одне з найгостріших питань це проблематика наукових досліджень [5, с.118; 6; 8]. Найчастіше вона лише зовні оформлена як загальноуніверситетська тема, насправді ж кожен викладач розробляє тему своєї дисертації, деколи вже давно захищеної й апробованої. Тематика дослідницької роботи викладачів ВНЗ роз'єднана, розділена на окремі приватні питання, які слабо узгоджені між собою і мало відповідають завданням інноваційного розвитку самого ВНЗ. Не завжди виправданий індивідуалізм викладачів руйнує дух вільної наукової корпоративності, який був закладений в організацію перших європейських університетів. Незважаючи на те, що до 80% нової наукової інформації створюється у ВНЗ, далеко не завжди нове знання доводиться до стадії практичного впровадження, розробки конкретних навчально-методичних матеріалів, які можуть користуватися попитом на ринку освітніх послуг.

У багатьох країнах світу ВНЗ розпочали радикальні перетворення з метою кращого підлаштування до нових вимог, які висуваються до освіти і до завдань, що виникають в умовах конкуренції. Головна мета підвищення інституційної гнучкості та посилення адаптивного потенціалу ВНЗ і програм вищої школи. Ці реформи торкаються пропонуваніх абітурієнтам програм, академічної та організаційної структур, педагогічних процесів і методів викладання, фізичної інфраструктури та всього викладацького складу [9]. Найчастіше при їх створенні реформатори виходять з того, що не знання служить професії (тобто включено в

неї), а професія є практикою маніпулювання знаннями. Тому їх накопичення та використання стає вирішальною умовою прогресу громадського розвитку поряд із цією умовою інноваційного розвитку ВНЗ [7, с.19].

Сьогодні знання, створене в результаті науково-дослідницької діяльності, фактично переходить у власність товариства, стає продуктом виробництва сфери освіти і товаром, що мають певну вартість, тобто починає функціонувати не в рамках професійних спільнот, а в межах систем соціального відтворення, ключовою з яких є сама освіта. Саме тому суспільство ставить завдання оновлення знань упродовж усього життя.

По суті, освіта замикається на самій собі й умовою її ефективності є здатність навчати навчанню. У результаті традиційний поділ на об'єктивне знання та особистісний смисл, що було біля витоків професійної освіти, радикально перевизначається: не особистість повинна підпорядкуватися спеціалізованим навичкам і здібностям, а останні повинні наповнюватися особистими значеннями й інтерпретуватися в контексті особистісних цінностей. У цій ситуації одним з найважливіших напрямів науково-дослідницької діяльності ВНЗ, які обрали інноваційний розвиток, є вивчення шляхів і засобів оновлення навчально-виховного процесу, результатом якого є підготовка фахівця певної якості. Незалежно від того, чи є ВНЗ технічним, класичним, гуманітарним чи власне педагогічним, свідомо і науково обґрунтована побудова навчально-виховного процесу стає запорукою усвідомленого управління якістю підготовки фахівців, прийняття ефективних рішень для його забезпечення.

Стосовно змісту вищої освіти це передбачає введення таких курсів, які можуть надати студентам можливість дискурсивно переробляти і осмислювати проблеми сучасності в пристосуванні їх до сфери певної професії. Крім того, це один зі способів переорієнтації вищої освіти на зближення практики і теорії. Досвід давно переконує в тому, що навчання дає кращий результат, якщо предметна галузь сприймається студентом як така, що має безпосереднє відношення до його професії, практичної роботи [7, с.68]. Нарешті, це варіант розв'язання проблеми особистісної та діяльнісної орієнтації вищої освіти, виведення її зі сфери формального і тому безвідповідального навчання майбутніх фахівців у сферу реально затребуваного і якісно гарантованого.

Уведення тези про соціальну та ціннісну функції педагогічних розробок у науково-дослідницькій діяльності ВНЗ це, по суті, визначення способу вирішення протиставлення об'єктивного і суб'єктивного, особистісно значущого в знанні, перетворення знання в предмет активної переробки тих, хто навчається. Рівень особистісних цінностей це саме той рівень, на якому в розумінні аналітиків відбувається зрощення професійної та громадської складових освітньої практики. Якщо модернізація вищої освіти 70-х років може бути схарактеризована як науково-технологічна, а процеси перетворень кінця 80-х і 90-х років минулого століття організаційно-управлінськими, то сучасний етап модернізації вищої освіти слід було б назвати практико-орієнтованим.

Відтак, в умовах модернізації системи вищої освіти, її орієнтації на інноваційний розвиток, удосконалення організації освітньої діяльності ВНЗ та підвищення її якості передбачає здійснення не лише фундаментальних і прикладних досліджень у традиційних сферах науки, але й пошуків у сфері найбільш ефективної підготовки висококваліфікованого фахівця, конкурентоспроможного на ринку праці, здатного до продуктивної роботи за спеціальністю на рівні світових стандартів, готового до професійного росту, соціальної та професійної мобільності.

Розробка організаційної моделі, що забезпечує зв'язок науково-дослідницької діяльності з інноваційним розвитком вищого навчального закладу є предметом нашого подальшого вивчення.

Література:

1. Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы : Доклад Всемирного Банка / Пер. с англ.; М. : Издательство «Весь Мир», 2003. - 232 с.

2. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры (Принята на Всемирной конференции ЮНЕСКО «Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры» (Париж, 5-9 октября 1998 г.) // Альма Матер (Вестник высшей школы). 1999. № 1. С. 30-37.

3. Даниленко Л. І., Паламарчук В. Ф. Тенденції розвитку інноваційних процесів у вищій освіті України у контексті європейського вибору [2006] // <http://www.cippe.edu.ua.net/forum>.

4. Ніколаєнко С. М. Вища освіта і наука найважливіші сфери відповідальності громадянського суспільства та основа інноваційного розвитку [2005] // Документ URL <http://www.mon.gov.ua/education/higher/topic/rzvosv>.

5. Розанова Н. Вузы в XXI веке : вызов со стороны исследовательской работы / Н. Розанова, Е. Савицкая // Вопросы экономики. 2006. №7. С. 118128.

6. Шульман Л. Реформа організації науки та процесу взаємодії наука-держава [2005] // Документ URL <http://rpl.org.ua/ukr/article;41/>.

7. Равен Дж . Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Пер. с англ. М. : «Когито-Центр», 2002. 396 с.

8. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 20032004 рр.) / За редакцією В. Г. Кременя. Київ, Тернопіль, 2004. 147 с.

9. Wigton R. Clark. Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation. / Ed. Guy Neave. Published for the IAU Press Pergamon, 1998. P. 164.

У статті розглянуто роль науково-дослідницької діяльності в інноваційному розвитку вищих навчальних закладів, її основні напрями і ціннісні орієнтири. Наведено фактори, що впливають на ефективність науково-дослідницької діяльності вищих навчальних закладів.

Ключові слова: науково-дослідницька діяльність, інноваційний розвиток, вищі навчальні заклади.

В статье рассматривается роль научно-исследовательской деятельности в инновационном развитии высших учебных заведений, ее основные направления и ценностные ориентиры. Приводятся факторы, влияющие на эффективность научно-исследовательской деятельности высших учебных заведений.

Ключевые слова: научно-исследовательская деятельность, инновационное развитие, высшие учебные заведения.

The article examines the role of the research activities in the innovative development of the Higher educational institutions, key directions and value orientations of this role. The author describes the factors, affecting the efficiency of research activities of the Higher Educational Institutions.

Key word: research activities, innovative development, Higher educational institutions.